

ישראל ריץ' ושירה אילוז

מטרות החינוך וההוראה בעיני סטודנטים להוראה במוסדות להכשרת מורים דתיים

אמונות מורים וסטודנטים מתכשרים להוראה

הניסיון להבין את החשיבה של מורים נמצא בלב חקר ההוראה והלמידה (למשל, Cochran-Smith & Lytle, 1999). ניתן להצביע כיום על שלוש תקופות מרכזיות במחקר בתחום זה: בשנות ה-60 וה-70 התמקדו החוקרים בהתנהגותם של המורים בכתה, ובאופן תפקודם בעבודה היומיומית. המחקר התמקד בתחומים אלה תוך ניסיון להבין את הקשר שבין התשומה שהיא התנהגות המורה לבין התוצאה, המתבטאת לרוב בהישגי התלמיד (Zeichner, 1999). בשנות ה-80 חל מעבר להבנת החשיבה שמנחה את המורים וליכולתם לפתור בעיות בעבודתם (למשל: Eisenhart & Borko, 1993). החוקרים ניסו להתחקות אחר תהליכים קוגניטיביים שמעצבים את החשיבה של המורה על ההוראה, על הלומדים ועל הלמידה (Shulman, 1986; 1987).

מאז שנות ה-90 מוקד המחקר הוא בניסיון לתאר ולהבין את אמונות המורה ועמדותיו הפדגוגיות והכלליות. הנחת היסוד של החוקרים היא שאמונותיו של המורה, עמדותיו והידע שלו הם הגורמים המרכזיים המניעים את המורה בעבודתו, והם שמפיעים על החלטותיו ועל התנהגותו בכיתה (van den Berg, 2002).

העמדות החינוכיות של המורה מתגבשות במשך השנים, וראשית התהוותן עוד בהיותו תלמיד בית ספר. כסטודנט המתחיל את לימודי ההוראה הפורמליים הוא כבר מחזיק בעמדות ובאמונות הנוגעות בתחומים שונים בחינוך ובהוראה (Lortie, 1975). במשך הזמן נוצרת רשת עמדות מושרשת היטב, ומתגבשים אשכולות של אמונות, המתפתחות כבר במהלך לימודיו בתוכנית להכשרת מורים (Richardson, 1996). ביסוס חשוב לאמונותיו ועמדותיו מתרחש כאשר המורה הטירון עומד מול כיתה, ומתנסה בפועל בעבודתו בעולם בית הספר (Wideen, Mayer-Smith & Moon, 1998). אמונותיו ועמדותיו מתבססות ומתעצבות בהתאם להתנסויות שלו בכתה ולחוויותיו בבית הספר בתהליך דינמי שאינו פוסק בכל שנות עבודתו (Shulman, 1986).

לעמדותיהם הבסיסיות של מורים, ובמיוחד לעמדותיהם בנושאים הקשורים בהוראה ובחינוך, נודעת חשיבות מרכזית בכמה מישורים הנוגעים לעבודתם, אף שהמורים אינם מודעים במקרים רבים לאמונות המנחות אותם (Richardson, 1996). על פי המחקר העדכני, לעמדותיו ולאמונותיו של המורה יש השפעה על המענה שהוא נותן לשאלות בסיסיות, כגון כיצד להתייחס לכיתות הכוללות תלמידים בעלי יכולות שונות; מה הם היעדים של הוראת מקצועות הלימוד; מה צריכה להיות מדיניות ביה"ס בעניין קיום מצוות ע"י תלמידיו; ועוד שאלות בעלות משמעות מצומצמת יותר, כגון: אלו תכנים להדגיש; באלו דרכים עליו להציג את חומרי הלימוד; אלו מן הנושאים הנלמדים עלולים להיות בעייתיים ללומדים; כיצד לבחון ולהעריך את היצוע של התלמידים? כיצד להגיב על בעיות משמעת, ועוד (למשל, Pajares, 1992).

מטרות החינוך וההוראה

אמונות המורה בנוגע למטרות החינוך משקפות את עולמו הערכי והמקצועי ומגדירות את היעדים שהוא שואף להשיג בעבודתו החינוכית. מחקרים שונים מצביעים על החשיבות שבחשיפת המטרות החינוכיות של המורה (Rich & Rich, 1993; Almozlino, 1999; Tatoo, 1998). נראה שמטרות החינוך וההוראה בעיני המורה משפיעות באופן ישיר ועקיף על הנעשה בכתה במגוון מצבים ושאלות (אבינון, 2002) והן עשויות להיות גורם מכריע לתחושת הסיפוק המקצועי של המורה (Lortie, 1975) ולתחושת המחויבות המקצועית שלו (Riehl & Sipple, 1996). אין ספק, שנושא המטרות החינוכיות בחינוך הממלכתי-דתי חשוב ביותר, מפני המגוון הגדול של המטרות המוצעות לציבור לקוחותיו בתחום ההשכלתי, הערכי, הדתי, החברתי והאישי. הניסיון מלמד, כי ריבוי המטרות הרצויות מציב לפני קובעי המדיניות החינוכית משימה לא קלה של הכרעה לגבי מדרג חשיבות המטרות והקצאת משאבים בהתאם.

מסלולי ההכשרה להוראה והשפעתם על עמדות הסטודנט

אמונותיו ועמדותיו של המורה מתגבשות בין היתר, בשנים שבהן הסטודנט רוכש את ההשכלה הפורמלית המכינה אותו לעבודתו כמורה. החוקרים חלוקים בדעתם (Darling-Hammond & Youngs, 2002; Kagan, 1992), עד כמה מגעת השפעתו של המוסד להכשרת מורים על אמונותיו של המורה בתקופת עבודתו בפועל. נראה כי בשנות עבודתו הראשונות בהוראה, המורה מושפע במידה רבה ביחס מהידע התוכני והפרדגוגי ומהגישות התיאורטיות והפרקטיות שנחשף להם במהלך לימודיו והכשרתו להוראה. מחקר עדכני מורה, שבקרב מורים מתחילים ניתן להצביע על הבדלים

באמונותיהם של בוגרי מסלולים שונים להכשרת מורים (אילו, בהכנה), אולם בהדרגה, תוך כדי עבודה ומפגש עם חיי בית ספר האינטנסיביים, רישומה של ההכשרה הפורמלית פוחת והולך.

בישראל יש שלושה מסלולים עיקריים להכשרת מורים למקצועות הקודש בחינוך הדתי: מכללות אקדמיות להוראה, מכוני הוראה ליד ישיבות ההסדר ולימודים לתעודת הוראה לבעלי תואר ראשון באוניברסיטאות. מן הראוי להבחין בין המוסדות השונים, כיוון שהם מאופיינים במטרות ייחודיות, בשוני בהרכב אוכלוסיית הסטודנטים הלומדת בהם, בגישות שונות ביחסם למקצועות ההתמחות בהוראה וללימודי הפדגוגיה, ברמת הלימודים, ובדרישות האקדמיות ואופי המוסד.

מכללות אקדמיות להוראה, שמרכיבן מיועדות לבנות בלבד, הינן בעלות אוריינטציה אקדמית תוך שימת דגש על הוראה וחינוך. המסגרת החינוכית והלימודית מחייבת מן הבחינה הדתית וכוללת דרישות להתנהגות דתית מסוימת וכן לימוד קורסים במקצועות היהדות. בשנים האחרונות חלו שינויים משמעותיים במבנה המכללות להכשרת מורים ובאופיין בהתאם לדרישות המועצה להשכלה גבוהה (כפיר, אריאב, פייגין וליבמן, 1998). הצורך בהכרה אקדמית חייב את המכללות בעריכת שינויים בתוכנית הלימודים, בסגל המרצים ובמבנה העל של התוכנית.

ישיבות ההסדר הינן מוסד חינוכי חמש שנתי, המשלב לימודים בישיבה ושירות צבאי, ומיועד לבנים בלבד. ברוב ישיבות ההסדר עומדים לימודי הגמרא וההלכה במרכז, והלימודים לקראת קבלת תעודת הוראה מהווים תוכנית נלווית, שחלק מן התלמידים בוחרים בה לצד לימודיהם העיקריים, והיא מחייבת את הלומדים להישאר שנה נוספת בישיבה. במקביל ללימודיהם בישיבה חייבים התלמידים בשיעורים בנושאי חינוך, פדגוגיה ומדעי ההתנהגות וכן בהכשרה מעשית.

אוניברסיטאות מציבות בראש סדר העדיפויות את המחקר האקדמי. עם זאת לבוגרי תואר ראשון מוצעת מסגרת נלווית של לימודים לקראת קבלת תעודת הוראה. מסלול זה מתקיים במחלקות להכשרת מורים ומצריך שנת לימודים נוספת באוניברסיטה. במסגרת לימודי תעודת הוראה, הסטודנט צריך ללמוד – נוסף לקורסים בנושאי חינוך ופסיכולוגיה – גם קורסי השלמה בתחום ההתמחות שבחר. במחקר הנוכחי השתתפו תלמידי מכללות אקדמיות להוראה ומכוני הוראה שליד ישיבות הסדר.

מטרות המחקר

שתי מטרות ניצבו בפנינו בעת עריכת המחקר. ראשית רצינו להכיר היטב את אוכלוסיית הסטודנטים להוראה במוסדות להכשרת מורים דתיים במגוון נושאים שנראים לנו בעלי השלכה לעבודתם כמורים בעתיד וכן לתאר את אפיוניהם. מטרה

שנייה קשורה בהבדלים האפשריים בין הקבוצות השונות המרכיבות את אוכלוסיית הסטודנטים להכשרת מורים דתיים. על פניו נראה שאין מדובר בקבוצה הומוגנית, אולם רצינו לבחון אם ההבדלים האלה באים לידי ביטוי במרכיבים הקשורים באמונות הפרדוגיות והדתיות של הסטודנטים. היכרות מעמיקה עם המתכשרים להוראה יש בה כדי לקדם הן את תוכניות הלימודים במוסדות להכשרת מורים דתיים והן את הידע אודות תהליכים ומגמות העשויים להופיע בעתיד בחינוך הדתי.

שיטת המחקר

משתתפים

בחלק הכמותי של המחקר השתתפו 512 סטודנטים להוראה שלמדו בשבעה מוסדות להכשרת מורים: שלוש מכללות אקדמיות להכשרת מורים וארבעה מכוני הוראה שליד ישיבות הסדר. השיקול המנחה בבחירת המוסדות למחקר, היה הרצון להכיל מגוון אוכלוסיות ומסגרות ארגוניות שונות בהכשרת מורים בחינוך הדתי. הלומדים במוסדות אלו משקפים אוכלוסייה מגוונת מבחינת הרמה הסוציו-אקונומית, הדתית והאקדמית. במחקר האיכותי רואיינו 24 סטודנטים, מהם 13 סטודנטיות ו-11 סטודנטים, שהיו בשנה האחרונה בהכשרתם. הסטודנטים נבחרו מתוך רשימות שהציגו ראשי המוסדות הללו עפ"י קריטריונים שהצבנו להם.

בלוח מס' 1 מוצגת חלוקת המשיבים במחקר לפי המשתנים העיקריים: מגדר ושנת לימוד.

לוח מס' 1: מספר המשתתפים במחקר ותאורם

סטודנטים	סטודנטיות	סה"כ	
95	211	306	תלמידי שנה א'
69	137	206	תלמידי שנה ג'
164	348	512	סה"כ

חלוקה לפי שנות הלימוד

המחקר כלל 306 תלמידי שנה א' ו-206 תלמידי שנה ג'. נציין שאין תלמידי שנה א' במכללה להכשרת מורים כתלמידי שנה א' במכון להכשרת מורים המסונף לישיבת הסדר. תלמידי המכון נמצאים כבר בשנת הלימודים הרביעית בשיבה, לאחר תקופת לימודים של שנה וחצי או שנתיים ולאחר שירות צבאי בצוותא. לעומתם, תלמידי המכללות מתחילים עתה את לימודיהם.

כלי המחקר

במחקר הכמותי עשינו שימוש בשאלוני עמדות ובמחקר האיכותי בוצעו איונות חצי מובנים.

שאלוני המחקר פותחו ברובם לצורך המחקר הנוכחי כדי לענות לסוגיות חינוכיות וחברתיות שונות ובהתאם לאפיונים המייחדים את האוכלוסייה. הסטודנטים משתייכים לפלח צר יחסית של האוכלוסייה הדתית שמעוניין להמשיך בלימודים על תכונותיהם בתחום החינוך במסגרות דתיות, הדורשות מידה רבה של מחויבות מבחינת ההתנהגות הדתית ותוכנית הלימודים.

הנושאים שנכללו במחקר הינם התוצר הסופי של דיונים בצוות המחקר ושל היועצות עם ראשי מנהל החינוך הדתי, עם ראשי המכללות ועם אנשי חינוך נוספים. השאלונים עסקו בחמישה נושאים עיקריים: 1. רמת הדתיות של המשיב והגדרתו העצמית הדתית; 2. השקפות חינוכיות; 3. התייחסות לחינוך הדתי: מטרות החינוך הדתי, דמות בוגר החינוך הדתי ודמות המורה בחינוך הדתי; 4. השקפות בשאלות אקטואליות; 5. הערכת ההכשרה האקדמית והפדגוגית.

לאחר ניסוח פריטי השאלונים הועברה גרסה ראשונית ל-20 סטודנטים, למכשירי מורים ולאנשי מנהל החינוך הדתי. בעקבות הערותיהם נוספו ונוספו פריטים ושנונו פריטים מסוימים. כמו כן בוצעו הליכים סטטיסטיים לבדיקת התוקף והמהימנות של השאלונים (להתייחסות רחבה יותר לפיתוח הכלים ראה ריץ' ואילו, 1999א).

במאמר זה נתמקד בתוצאות הנוגעות לעמדות הסטודנטים ביחס למטרות החינוך הדתי ולכן נרחיב בתיאור חלק זה של השאלון שכלל שני מרכיבים עיקריים: א. דירוג חשיבות מטרות החינוך הדתי, ב. אפיון הדמות הרצויה של בוגר החינוך הדתי ושל המורה בחינוך הדתי.

דירוג חשיבות מטרות החינוך הדתי

ביקשנו לבחון את עמדותיהם של הסטודנטים כלפי מטרות החינוך הדתי בארבעה מישורים: הדתי, הלימודי, החברתי והאישי. לכל משיב הוצגו 11 מטרות, שהחינוך הדתי מעוניין בהגשמתן. מטרות אלה נקבעו על ידינו על פי פרסומים בחסות מועצת החינוך הדתי, כגון: "קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי-דתי" (דגן, לאבל וגרינבוים, 1992) ו"להיות מחנך במערכת החינוך הממלכתי-דתי" (גודמן, דסברג וסולברג, 1996).

ניסחנו את המטרות כך שכל אחת תתייחס לאחד מארבעת התחומים שצוינו לעיל. במהלך הבדיקות המקדימות של השאלון – ולאור תגובותיהם של הסטודנטים – שונו ונכתבו מחדש כמה מהפריטים. סולם התשובות לשאלון זה נע בין 1 שמשמעותו

כמידה רבה מאד ל-6 שמשמעותו כמידה מועטה מאד. בעקבות הבדיקות המוקדמות של השאלון, חששנו מהיווצרות טווח תשובות צר מאד. כיוון שכל אחת מהמטרות שהוצגו ראויה, רצינו להימנע ממצב שבו כל התשובות יופיעו בחלקו העליון של הסולם, ולא תהיה אפשרות להבחין בין המטרות על פי מידת השיכותן בעיני המשתתף. לכן נוסף להערכת כל אחת מ-11 המטרות, ביקשנו מכל משיב לבחור את שתי המטרות החשובות ביותר בעיניו.

אפיון דמותם הרצויה של בוגר החינוך הדתי ושל המורה בחינוך הדתי

החלק הבא עסק באפיון דמותו הרצויה של בוגר מערכת החינוך הדתי ודמותו של המורה בחינוך הדתי. בפני המשיב הוצגו שישה אפיונים של כל אחת מן הדמויות שלעיל. אפיונים אלה מהווים מדד עקיף למטרות החינוך הרצויות, והם מתארים אספקטים שונים בדמותם. גם הם נוסחו על פי אותם פרסומים בחסות מועצת החינוך הדתי (גודמן ואחרים, 1992; דגן ואחרים, 1996). הראיונות היו מובנים למחצה. הנושאים שנכללו בהם היו תוצר של דיונים פנימיים. שנערכו בצוות המחקר, ונכללו בהם שאלות שעלו מן המחקר הכמותי.

בשלב הראשון של תהליך ניתוח הראיונות נערך תמלול של מרביתם. לאחר מכן החל תהליך של ניתוח תוכן, שהוא הפקה שיטתית של היסקים תקפים שניתן לחזור עליהם מתוך המסרים שעלו בראיונות ובהתאם למטרות המחקר. תהליך העיבוד נעשה בשתי רמות של ניתוח ופירוש (עפ"י Lieblich, Tuval-Mashiach & Zilber, 1998). ברמת הניתוח והפירוש הראשונה נותחו התכנים הגלויים והישירים שנאספו בראיונות, ונערך כימות של הממצאים על פי הקטגוריות השונות. ברמה השנייה עובדו הממצאים על מנת לפרש את ההיסקים שהתקבלו. בשלב זה נוסחו הבנות ביחס לממצאים שעלו בשלבים הקודמים.

הליך

השאלונים הועברו במוסדות השונים במהלך סמסטר הלימודים הראשון בשנה"ל תשנ"ח. בכל מוסד הוחלט על אופן ההעברה, אם בכיתות הלימוד או בהעברה מרוכזת לשנתון כולו שנאסף לצורך העניין. הראיונות התקיימו במקום שהוסכם על ידי כל סטודנט (בביתו, במכללה או באוניברסיטת כר-אילן), והם נמשכו בין ארבעים וחמש לשבעים וחמש דקות והוקלטו לקלטת אודיו.

תוצאות

במאמר זה מוצגים ממצאים הנוגעים לאמונות הסטודנטים בנוגע למטרות החינוך הדתי. יתר הנושאים שהועלו בשאלוני המחקר ובראיונות נדונים בפרסומים אחרים (ריץ' ואילו, 1999א; ריץ' וקולא, 2001; Rich & Iluz, 2003). הצגנו בפני הסטודנטים רשימת מטרות המייצגות את מטרות החינוך הדתי, והם נדרשו לשתי מטלות. ראשית, הסטודנט התבקש לציין את מידת ההסכמה שלו עם כל אחת מהמטרות החינוך הדתי שהוצגו. שנית, ביקשנו לבחור את שתי המטרות החשובות ביותר בעיניו מתוך הרשימה.

הממצאים המוצגים בהמשך מתארים את ההבדלים בין סטודנטיות וסטודנטים ובין תלמידי שנה א' לבין תלמידי שנה ג'. כלוח מס' 2 מוצגות התוצאות של אחוזי הבחירה בכל אחת מהמטרות בקרב סטודנטים וסטודנטיות.

לוח מס' 2: אחוזי הבחירה בכל מטרה כאחת משתי החשובות ביותר בקרב סטודנטיות

וסטודנטים

סטודנטים n=142	סטודנטיות n=348	
1.5	25.6	הכשרת תלמידים סובלניים המכבדים את דעתו ואורח חייו של הזולת
13.9	20.8	לפתח בכל תלמיד את כישוריו ונטיות לבו
13.5	12.5	הכשרת תלמידים המשלבים באורח חייהם חיי תורה עם חיים מקצועיים
9.5	9.2	פיתוח לומד עצמאי בעל מוטיבציה פנימית ללימודים
14.2	8.7	הכשרת תלמידים המקפידים על קיום מצוות
11.7	8.2	הכשרת תלמידים שיהיו אזרחים טובים ומועילים
8.4	3.8	הכוונת תלמידים לחינוך תורני גבוה
2.6	3.4	הכשרת תלמידים רחבי אופקים המעריכים השכלה כללית (למשל ספרות, מוזיקה, אומנות)
12.1	2.9	הכוונת תלמידים להמשך לימודים אקדמיים ברמה גבוהה
1.9	2.4	הכשרת תלמידים שהישגיהם התורניים גבוהים
11.0	1.5	הכשרת תלמידים שהישגיהם הלימודיים הכלליים גבוהים

מעיון כלוח מס' 2 ניתן להצביע על מספר ממצאים מרכזיים. ראשית, קיימים הבדלים ניכרים בין בחירתן של הסטודנטיות לבין זו של הסטודנטים. למשל, המטרה **הכשרת תלמידים סובלניים** נבחרה כאחת מבין שתי המטרות החשובות ביותר ע"י 25.6% מהמשיבות בהשוואה ל-1.5% בלבד מהמשיבים.

מגמה הפוכה התקבלה בנוגע למטרות הקשורות בהישגים לימודיים ובהשכלה גבוהה. המטרה **הכוונת תלמידים להמשך לימודים אקדמיים ברמה גבוהה** נבחרה

כאחת משתי המטרות החשובות ביותר בקרב 2.9% מהסטודנטיות וב-12.1% מהמקרים בקרב הבנים. באופן דומה המטרה הכשרת תלמידים שהישגיהם הלימודיים הכלליים גבוהים נבחרה כאחת משתי המטרות החשובות ביותר ע"י 1.5% מהבנות לעומת 11.0% של תלמידי המכונים. ניתן לאפיין את הפער בין הבנות לבנים בכך שהסטודנטיות העדיפו מטרות חינוכיות בעלות אופי אנושי/אוניברסלי, ואילו הסטודנטים שמו דגש על מגוון מטרות, כולל מטרות דתיות, הישגיות ואזרחיות. חילקנו את המשתתפים לפי שנת הלימודים ובדקנו את אחוזי הבחירה בכל מטרה כאחת משתי החשובות ביותר בקרב תלמידי שנה א' ותלמידי שנה ג'. בלוח מס' 3 מוצגות התוצאות.

לוח מס' 3: אחוזי הבחירה בכל מטרה כאחת משתי החשובות ביותר בקרב תלמידי שנה א' ותלמידי שנה ג'

תלמידי שנה ג' n=206	תלמידי שנה א' n=306	
17.0	19.9	פיתוח כישוריו ונטיות ליבו של כל תלמיד
21.5	18.0	הכשרת תלמידים סובלניים המכבדים את דעתו ואורח חייו של הזולת
8.8	13.8	הכשרת תלמידים המשלבים באורח חייהם חיי תורה עם חיים מקצועיים
9.5	10.4	הכשרת תלמידים שיהיו אזרחים טובים ומועילים
13.3	9.3	פיתוח לומד עצמאי בעל מוטיבציה פנימית ללימודים
13.8	9.2	הכשרת תלמידים המקפידים על קיום מצוות
4.8	7.5	הכוונת תלמידים לחינוך תורני גבוה
1.8	4.5	הכוונת תלמידים להמשך לימודים אקדמיים ברמה גבוהה
5.0	3.5	הכשרת תלמידים שהישגיהם התורניים גבוהים
2.8	2.3	הכשרת תלמידים רחבי אופקים המעריכים השכלה כללית (למשל ספרות, מוזיקה, אומנות)
2.0	1.7	הכשרת תלמידים שהישגיהם הלימודיים הכלליים גבוהים

ממצא מעניין בלוח זה הוא אופן פיזור מטרות החינוך לאורך הלוח. מיקומן של כל המטרות הקשורות בלמידה ובהשכלה גבוהה (תורנית או כללית) נדחק לתחתית סולם החשיבות, הן בעיני סטודנטים תלמידי שנה א' והן בעיני סטודנטים תלמידי שנה ג', למשל: הכשרת תלמידים שהישגיהם התורניים גבוהים או הכוונת תלמידים להמשך לימודים אקדמיים ברמה גבוהה. בהתאם לממצאים הקודמים נראה כי דחיקת המטרות האקדמיות לתחתית הסולם קשורה במספר הרב ביחס של סטודנטיות המשתתפות במחקר.

מטרות החינוך בעיני סטודנטים להוראה במוסדות דתיים

בראש הסולם נמצאות מטרות שעניינן פיתוח האישיות של התלמיד (כמו: פיתוח כישוריו ונטיות לבו של כל תלמיד). לאחריהן מופיעות מטרות הקשורות בהתנהגותו הדתית של התלמיד (הכשרת תלמידים המשלבים כאורח חייהם חיי תורה עם חיים מקצועיים). נראה אם כן, שהסטודנטים מייחסים חשיבות רבה ביותר למטרות כלל אנושיות; פחותות בחשיבותן בעיני הסטודנטים מטרות דתיות ותורניות, ולאחר מכן בתחתית סולם החשיבות מצויות מטרות לימודיות-אקדמיות.

במחקר האיכותי בהשוואה בין סטודנטים לסטודנטיות ניכר, שהסטודנטיות מדגישות מטרות ערכיות-התנהגותיות, לעתים בשילוב עם מטרות תורניות דתיות. ממצא זה תואם ממצא דומה במחקר הכמותי, שבו הדגישו הנבדקות מטרות הקשורות ליחס לזולת ופיתוח אישי. לעומתן, מדגישים הסטודנטים בעיקר מטרות תורניות דתיות, בשונה מממצאי המחקר הכמותי, שהייתה בו התפלגות של העדפות הסטודנטים בין המטרות השונות (ערכיות, התנהגותיות ודתיות).

מטרות לימודיות השכלתיות לא צוינו על ידי הסטודנטים או הסטודנטיות שהשתתפו בראיונות כחלק ממטרות החינוך הדתי. תופעה דומה נמצאה בתוצאות המחקר הכמותי, שבו מטרות הקשורות ללימודים והשכלה נדחקו לסוף רשימת המטרות, בעיקר בקרב הסטודנטיות.

דמות בוגר החינוך הדתי

המשתתפים התבקשו לתאר את דמותו הרצויה של בוגר החינוך הדתי כאמצעות דירוג חשיבותם של אפיונים שונים של דמותו, מהחשוב ביותר ועד לפחות בחשיבות. הפריטים לתיאור בוגר החינוך הדתי כללו שלושה תחומים: התנהגות דתית, אזרחות טובה והישגים אקדמיים/לימודיים. באפיון דמותו הרצויה ביקשנו למדוד באופן עקיף את דעתם של המשיבים על מטרות החינוך הדתי.

כלוח מס' 4 מוצגים ממוצעים וסטיות תקן של הפריטים השונים בשאלה זו לגבי קבוצות המשיבים השונות במדגם. סולם התשובות נע בין 1 שמשמעותו ראשון בחשיבותו ל-6 שמשמעותו אחרון בחשיבותו.

לוח מס' 4: ממוצעים, סטיות תקן וערכי t לגבי הדמות הרצויה של בוגר החינוך הדתי בקרב סטודנטיות וסטודנטים

ערך t	ממוצע (סטיית תקן):		
	סטודנטים n=142	סטודנטיות n = 348	
2.17*	2.00 (1.35)	2.32 (1.53)	הבוגר יקפיד על קיום מצוות
4.32*	2.54 (1.38)	3.19 (1.53)	הבוגר יהיה בעל השכלה תורנית רחבה
1.10	3.51 (1.48)	3.34 (1.61)	הבוגר יהיה מעורב בקהילתו ויתרום לחברה
1.64	3.62 (1.52)	3.35 (1.63)	הבוגר יגיע למיצוי הפוטנציאל האישי
1.23	4.41 (1.49)	4.26 (1.62)	הבוגר יהיה בעל השכלה כללית רחבה
2.65**	4.70 (1.38)	4.29 (1.58)	הבוגר ישתלב בכל תחומי החיים בחברה: במדע, בתקשורת, בתרבות ועוד

p<0.05 * ; p<0.01**

דירוג האפיונים של דמות הבוגר היה בסדר זהה בקרב בנות ובנים. ראשונים היו האספקטים הדתיים – הקפדה על קיום מצוות והשכלה תורנית רחבה. ניכר הבדל בין מידת החשיבות הרבה שיחסו הבנים לפן הדתי באישיותו של הבוגר לבין דעתן של הבנות שייחסו חשיבות פחותה יותר להיבט זה. השתלבותו של הבוגר בכל תחומי החיים בחברה נתפסת כפחות חשובה מבין תכונותיו של בוגר החינוך הדתי; עם זאת הבנות מייחסות חשיבות רבה יותר מהבנים למטרה זו.

דמות המורה בחינוך הדתי

המשתתפים התבקשו לתאר את דמותו הרצויה של המורה בחינוך הדתי באמצעות דירוג חשיבותם של אפיונים שונים של דמותו. בחינת המודל הרצוי של המורה מאפשרת לנו לזהות את הדגשים הרצויים של הסטודנטים כמורים ולהקיש מכך על מטרותיהם החינוכיות. ניסחנו את הפריטים באופן שיכללו שלושה תחומים: יכולות פדגוגיות ואקדמיות, רמה תורנית גבוהה, התייחסות פתוחה ומכבדת לתלמיד.

מטרות החינוך בעיני סטודנטים להוראה במוסדות דתיים

כלוח מס' 5 מוצגים ממוצעים וסטיות תקן של הפריטים בשאלה זו לגבי בנים וכנות. סולם התשובות נע בין 1 שמשמעותו ראשון בחשיבותו ל-6 שמשמעותו אחרון בחשיבותו.

לוח מס' 5: ממוצעים, סטיות תקן וערך t לגבי דמות המורה בחינוך הדתי בקרב סטודנטיות וסטודנטים

ערך t	ממוצע (סטיות תקן):		
	סטודנטים n=142	סטודנטיות n= 348	
3.15***	3.38 (1.56)	2.90 (1.50)	המורה צריך לגלות עניין בשונות ובייחודיות של כל תלמיד
2.74**	3.40 (1.69)	2.93 (1.76)	המורה צריך להתייחס בכבוד לכל תלמיד, גם למי שמתנהג בצורה שאינה הולמת את כללי החינוך הדתי
4.78***	2.30 (1.65)	3.15 (1.83)	המורה צריך להיות איש תורה
2.33*	3.44 (1.54)	3.79 (1.52)	המורה צריך להיות בעל מיומנויות פדגוגיות גבוהות
0.74	4.11 (1.44)	4.00 (1.51)	המורה צריך להיות אדם פתוח שיאפשר לתלמידים לערער על דבריו
1.14	4.20 (1.72)	4.00 (1.78)	המורה צריך להיות בעל רמה אקדמית ומקצועית גבוהה

p<0.001*** ; p<0.01** ; p<0.05*

מהנתונים עולה כי הבנות נבדלות מהבנים במידת החשיבות המיוחסת לנושא היחס לתלמיד. בראש סדר העדיפויות שלהן הוצבו ההיגדים הקשורים בהתייחסות לתלמיד ולפיהם המורה צריך לגלות עניין בשונות ובייחודיות של כל תלמיד, המורה צריך להתייחס בכבוד לכל תלמיד. הבנים לעומתן אינם מייחסים רמה זהה של חשיבות לנושא היחס כלפי התלמיד, לפחות בהיבטים שנבדקו כאן.

בקרב הסטודנטים דמותו התורנית של המורה היא הראשונה בחשיבותה. נמצא הבדל מובהק ביניהם לבין הבנות, שדירגו תכונה זו כשלישית מבין תכונותיו הרצויות של המורה הדתי.

הסטודנטיות כמו הסטודנטים, דירגו אחרונים בחשיבותם את האפיונים שעניינם נושא המקצועיות של המורה: מיומנויות פדגוגיות ורמה אקדמית ומקצועית גבוהה. עם זאת, הבנים מכירים בחשיבותן של המיומנויות הפדגוגיות של המורה יותר מאשר

הבנות. גם דמותו של המורה כאדם פתוח המאפשר לתלמידים לערער על דבריו אינה מוערכת כחשובה בעיני הבנים או בעיני הבנות. העדר חשיבות המיוחסת למקצועיות של המורה בלט אף יותר בחלק האיכותי. מרבית המשתתפים בראיונות מאפיינים מורים טובים, כאלה שהם דמויות כריזמטיות בעלות אישיות יוצאת דופן הראויות לחיקוי ע"י תלמידיהם. כמעט שלא הייתה התייחסות בראיונות לכישורים הפדגוגיים של המורה, למידת השליטה שלו בתוכני מקצוע ההוראה, או לכל דבר אחר הקשור ישירות להוראה ולמידה. כריזמה, יותר מאשר יכולת מקצועית, נראית בעיני הסטודנטים המפתח להוראה טובה. בעיני הסטודנטים המתכשרים להוראה, מצטיירת דמותו של המורה הטוב כדמות של מדריך ומחנך, הסוחף אחריו את תלמידיו ומנהיג אותם. יכולות מקצועיות או אקדמיות אינן תכונות שהמורה הטוב זקוק להן לדעת הסטודנטים. מושגים הקשורים להוראה, למידה, הנחלת ידע ומיומנויות כמעט שלא נזכרו בראיונות שנערכו עם הסטודנטים.

דיון ומסקנות

מטרות החינוך הדתי בעיני הסטודנטים להוראה נבדקו באמצעות ארבעה מדדים: דירוג מטרות החינוך הדתי ובחירת שתי החשובות שבהן, אפיון דמותו הרצויה של בוגר החינוך הדתי ודמותו הרצויה של המורה בחינוך הדתי. ניתן להצביע על כמה מגמות עיקריות הנובעות מן התוצאות.

הסטודנטים מכל הקבוצות שנרגמו מביעים תמיכה במטרות החינוך הדתי והזדהות עם מערכת הערכים של החמ"ד. הזדהות של מורה עם הארגון שבו הוא עובד מובילה לרמת מחויבות גבוהה יותר לעבודה, למוטיבציה גבוהה ולתחושת מסוגלות לבצע שינויים ולהשפיע על תלמידיו (van den Berg, 2002). העובדה שתפיסת עולמם ואורחות חייהם של הסטודנטים קשורים קשר הדוק במשנת החמ"ד, יש בה כדי לתרום רבות לעבודתם בעתיד כמורים וכמחנכים ולקדם את מטרות החינוך הממלכתי-דתי. מבחינה זו נראה שמערכת החמ"ד יכולה לחוש סיפוק ממטרותיהם החינוכיות של הסטודנטים המתכשרים להוראה.

הבדלים בין סטודנטים לסטודנטיות

בנושאים שונים נמצאו הבדלים בין עמדותיהם של הסטודנטיות לאלו של הסטודנטים. הסטודנטים מביעים תמיכה רבה יותר מהסטודנטיות במטרות דתיות הקשורות לתלמיד, לבוגר ולמורה במערכת החינוך הממלכתי-דתי. לעומת זאת, הסטודנטיות מצדדות במידה רבה יותר מהבנים במטרות אוניברסליות שנקבעו ע"י החינוך הדתי.

השוני בעמדות הסטודנטים והסטודנטיות עשוי לנבוע ממקורות שונים. ראשית, הבנים מגיעים למוסד המכשיר בעיקר ללימודים. בישיבה ולשרות צבאי ורק בתוכנית נלווית לומדים לקראת תעודת הוראה. לעומתם, מטרת לימודיהן העיקרית של הבנות היא ההכשרה להוראה. מקור נוסף להבדלים בין הבנים לבנות, עשוי להיות הלימוד במוסד להכשרת מורים. המכללות נבדלות ממכוני ההוראה בתוכנית הלימודים, ברמה הדתית, האקדמית והפדגוגית ובמידת המחוייבות להכשרה להוראה (ריץ' ואילו, 1999א). תפיסות חינוכיות שונות מוצגות בכל אחד מן המוסדות הללו וייתכן שהסטודנטים מושפעים מהשוני בגישה לחינוך ולהוראה שנחשפו אליה במסגרת לימודיהם.

הבדלים אלו בין הסטודנטים לסטודנטיות עשויים לגרום להיווצרות קבוצות שונות של מורים בבית הספר הדתי. קבוצה אחת מורכבת ממורים גברים, שהם לכאורה "דתיים יותר" מעמיתותיהם המורות, וקבוצה שניה של מורות – המחוייבות יותר לערכי סובלנות ושוויוניות ולקידום צרכיו של כל תלמיד. היווצרות פער כזה בין קבוצות מובחנות של מורים עשויה להיות כר פורה לקונפליקטים בין מורים לתלמידים ולהוריהם ובין קבוצות שונות של מורים. למרות שאנו סבורים כי רצוי שיוצגו בסגל החינוכי מגוון של אמונות ועמדות, היווצרות קבוצות קבועות של מורים בעלי אשכולות של עמדות (למשל, מורים שהם יותר "דתיים", פחות מחוייבים להשכלה כללית וליחס מקבל כלפי התלמיד) עשוי לגרום את בית הספר לעימותים, שיסיטו אותו מהשגת מטרותיו.

ייחוס חשיבות מועטה לידע ולמטרות הקשורות בו

ממצא עקבי שעולה מן ההתייחסות הישירה והעקיפה למטרות החינוך וההוראה הוא מיעוט בחשיבותן של מטרות הקשורות בלמידה ובידע בעיקר בקרב הסטודנטיות. גם בתחום התורני וגם בתחום הכללי נתפסו מטרות אלה פחותות בחשיבותן לעומת מטרות הקשורות לעיצוב אישיותו ודמותו הדתית של התלמיד. יחס זה למטרות הקשורות בידע משתקף גם בעמדות לגבי דמותו של המורה. הסטודנטים נטו להמעט בחשיבות השליטה של המורה בידע התוכן. המורה הטוב נתפס כאדם בעל אישיות כריזמטית שיש בכוחו לסחוף ולהנהיג את תלמידיו. רמת הידע שלו ויכולותיו הפדגוגיות נתפסו כפחות חשובות להוראה טובה. ממצאים אלה עולים בקנה אחד עם ממצאי מחקרים אחרים המצביעים על פחות בחשיבות הידע, ההשכלה וההישגים בחינוך הממלכתי-דתי בקרב תלמידים (לסלוי וריץ', 2001), מורים (אילו, בהכנה), מורי מורים (ריץ' ואילו, 1999ב) וקובעי מדיניות (אורנן, 2001). המגמה הקבועה שנמצאה במספר מחקרים ערכניים צריכה להציב תמרור אזהרה בפני הורים, מורים וקובעי מדיניות בחמ"ד.

אזכורים ביבליוגרפיים

- אבינון, י' (2002). מטרות וערכים בחינוך: מושגים בדיון החינוכי. קרית ביאליק: אח
- אורנן, א' (2001). תוכניות הלימודים במקצוע הספרות לחטיבות הביניים בחנוך הממלכתי והממלכתי-דתי בשנים 1971–1992: מחקר משווה. דיסרטציה, ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
- אילון, ש' (בהכנה). אמונות פדגוגיות של מורים לתנ"ך ולתושבע"פ המלמדים בנות בתיכון הדתי. דיסרטציה, ביה"ס לחינוך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
- גודמן, י', דסברג, א' וסולברג, ש' (1996). להיות מחנך במערכת החינוך הממלכתי-דתי, תל-אביב: מכון מופ"ת
- דגן, מ', לאבל, מ' וגרינבוים, ג' (1992). קווים מנחים למדיניות החינוך הממלכתי-דתי (מהדורה שלישית מורחבת), ירושלים: משרד החינוך והתרבות, מינהל החינוך הדתי
- כפיר, ד', אריאב, ת', פייגין, ג' וליבמן, צ' (1998). האקדמיזציה של ההכשרה להוראה ושל מקצוע ההוראה, ירושלים: הוצאת ספרים ע"ש י"ל מאגנס
- לסלוי, א' וריץ, י' (2001). סקר תלמידי כתות י"ב בחינוך הממלכתי-דתי – תשנ"ט, המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
- ריץ, י' ואילון, ש' (1999א). עמדות סטודנטים להוראה במוסדות להכשרת מורים דתיים, המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
- ריץ, י' ואילון, ש' (1999ב). עמדות מרצים במוסדות להכשרת מורים דתיים, המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
- ריץ, י' וקולא, ע' (2001). עמדות מרצים במוסדות להכשרת מורים דתיים: מחקר איכותי, המכון לחקר החינוך הדתי ולקידומו, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן
- Cochran-Smith, M. & Lytle, S. L. (1999). "Relationships of knowledge and practice: Teacher learning in communities", In: A. Iran-Nejad & P. D. Pearson (Eds.), *Review of Research in Education 24*, Washington: American Educational Research Association, pp. 249–305
- Darling-Hammond, L. & Youngs, P. (2002). "Defining 'Highly qualified teachers': What does 'Scientifically-based research' actually tell us?", *Educational Researcher* 31, pp. 13–25
- Eisenhart, M., & Borko, H. (1993). *Designing classroom research: Themes, issues and struggles*. Needham Heights, MA: Allyn & Bacon
- Lieblich, A., Tuval-Mashiach, R. & Zilber, T. (1998). *Narrative research: Reading, analysis and interpretation*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Lortie, D.C. (1975). *School-teacher: A sociological study*, Chicago: The University of Chicago Press

מטרות החינוך בעיני סטודנטים להוראה במוסדות דתיים

- Kagan, D.M. (1992). "Professional growth among preservice and beginning teachers", *Review of Educational Research* 62, pp. 139–169
- Pajares, M. F. (1992). "Teachers' beliefs and educational research: Cleaning up a messy construct", *Review of Educational Research* 62, pp. 307–332
- Rich, Y. (1993). "Educational goals of teachers in heterogeneous and homogeneous classes in elementary and junior high school", *Teaching and Teacher Education* 9, pp. 81–90
- Rich, Y., & Almozlino, M. (1999). "Educational goal preferences among novice and veteran teachers of sciences and humanities", *Teaching and Teacher Education* 15, pp. 613–629
- Rich, Y. & Iluz, S. (2003). "Perceptions of the purposes of education among religious teacher education students in Israel", *Religious Education* 98, pp. 180–196
- Riehl, C. & Sipple, J. (1996). "Making the most of time and talent: The impact of secondary school organizational climates and teaching task environments on teacher commitment", *American Educational Research Journal* 33, pp. 873–901
- Richardson, V. (1996). "The role of attitudes and beliefs in learning to teach", In: J. Sikula, T. J. Buttery & E. Guyton (Eds.), *Handbook of research on teacher education*, New York: Prentice Hall International, pp. 102–119
- Shulman, L.S. (1986). "Those who understand: Knowledge growth in teaching", *Educational Researcher* 15, pp. 4–14
- Shulman, L.S. (1987). "Knowledge and teaching: Foundations of the new reform", *Harvard Educational Review* 57, pp. 1–22
- Stodolsky, S. S. & Grossman, P. L. (1995). "The impact of subject matter on curricular activity: An analysis of five academic subjects", *American Educational Research Journal* 32, pp. 227–249
- Tatto, M.T. (1998). "The influence of teacher education on teachers' beliefs about purposes of education, roles and practice", *Journal of Teacher Education* 49, pp. 66–77
- van den Berg, R. (2002). "Teacher's meanings regarding educational practice", *Review of Educational Research* 72, pp. 577–625
- Wideen, M., Mayer-Smith J. & Moon, B. (1998). "A critical analysis of the research on learning to teach: Making the case for an ecological perspective on inquiry", *Review of Educational Research* 68, pp. 130–178
- Zeichner, K. (1999). "The new scholarship in teacher education", *Educational Researcher* 28, pp. 4–15